

İNTİHAR KÜLTÜRÜ VE FERHAD'IN İNTİHARI'NIN DİVAN ŞİİRİ AŞK ANLAYIŞINA ETKİLERİ

*Haluk GÖKALP**

ÖZET

İntihar, toplumsal ve kültürel hayatımızda olumsuz bir eylem olarak kabul edilir. Ferhad'a gelinceye kadar bu durum edebiyatın kurmaca dünyası için de geçerli olmuştur. Klasik doğu edebiyatında Ferhad'ın ölümüyle kutsanıp yüceltilen intihâr, divan şiirinin aşk anlayışının temelini teşkil edecek, mesnevi geleneğinde ise Hüsrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin adıyla iki farklı ekolün gelişmesine neden olacaktır. Bu makale sıradan bir figüranın intiharıyla bir aşk destanının ana kahramanına dönüşümünün hikâyesidir.

Anahtar Kelimeler: intihar, Ferhad, Şirin, Hüsrev ü Şirin, Ferhad u Şirin, divan şiiri, ölüm, aşk

SUICIDE CULTURE AND EFFECTS OF FERHAD'S SUICIDE ON LOVE CONCEPT OF CLASSICAL OTTOMAN POETRY

ABSTRACT

Suicide is accepted as a unfavorable act in our cultural and social life. This unfavorable situation has been ruled for fictious world of literature before Ferhad. Suicide exalted with Ferhad's death, it is fundamental for concept of classical Ottoman poetry and it caused in two school named Hüsrev ü Şirin and Ferhad u Şirin in mesnevi tradition. This paper is a tale of transformation of average figurant into main hero with his suicide.

Key Words: Suicide, Ferhad, Şirin, Hüsrev ü Şirin, Ferhad u Şirin, Classical Ottoman Poetry, death, love

* Dr., Çukurova Üniversitesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ölüm, tüm canlılar için kaçınılmaz bir sonudur. Düşünen bir varlık olarak insanın çaresini bulamadığı bu muamma, onun zihnini meşgul etmiş; ölümlle ilgili pek çok düşünce ve inanç, insanın hayatını biçimlendirmesinde önemli bir etken olmuştur. Hiç şüphesiz bu durum, insanoğlunun daha fazla yaşama isteğinden; ölüm-ötesine dair beklenti ve kaygılarından kaynaklanmaktadır. İnsanoğlu, var olduğundan beri, daha fazla yaşayabilmenin sırlarını ararken bir yandan da nedense ölümü tercih eder. Bu sorunun cevabını, ölümün yaşamdan daha fazla mutluluk vereceğine inanılması; merak ve estetik vecd; metafizik inançların beslediği manevî beklentilerin doyurulması; ruhsal dengenin yitirildiği psikolojik bunalım anları vb. genel başlıklar altında toplayabiliriz. “Özkıyım” olarak adlandırabileceğimiz intiharın tanımını Durkheim şöyle yapmıştır: “Kurbanın kendisi tarafından yapılmış olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüme intihar denir”. (Durkheim, 2002: 23) İster dolaylı isterse doğrudan edimlere dayalı olsun intiharda bireysel ve psikolojik nedenlerle birlikte toplumların ve o toplumları şekillendiren kültür ve ahlâk değerlerinin de etkisi olduğu muhakkaktır.

İntihar çoğunlukla toplumlar tarafından onay görmemiştir. Ancak, intihârın geçmişte bazı toplumlarca benimsendiği ve hatta kimi zaman başvurulması zorunlu bir davranış olarak kabul edildiği de bir gerçektir. Sözelimi Stoacılık, insanın içinde yaşadığı toplum ve çevrede kendisiyle tutarlı ve uyumlu kalamadığı durumlarda intiharın bir erdem olduğunu ileri sürmüştür. (Larousse, 1980: 352) Törenselleşen intiharların tasvip edildiği Japonya’da intihar oranları hâlâ yüksektir. II. Dünya Savaşı sonrası, İngiltere’de intihar hızları düşerken, savaşta mağlup olan Japonya’da yüksek hızlar görülmüştür. Bu durum, aşağılanma hissine karşı kültürel olarak da tasvip gören törenselleşen intihar davranışı şeklinde tepki verilmesiyle açıklanabilir. XIX. yüzyıl ve sonrasında bireyselleşme sancuları sonucu romantizm, varoluşçuluk gibi felsefî ve edebî akımlarla giren intiharı, gelinen son noktada patolojize eden batılı görüşlerin aksine, harakiri gibi törenselleşen intihar biçimlerinin tasvip edildiği Japon toplumunda, intihar yüceltilmekte ve ona bir damgadan ziyâde, şeref isnat edilmektedir. Benzer bir durumu Hindularda görmekteyiz. Hindu dul kadınlarının eşlerinin ölümünden sonra kendilerini yakarak öldürme davranışı da intiharın bir psikopatoloji veya damgalanan bir davranışı değil, yüceltilen bir tutum olarak kavramlaştırıldığını göstermektedir. Sati olarak adlandırılan dul kişi, âdeta eşiyile bir intihar paktı kurmakta ve onun cenazesinde kendisini yakarak adanmışlığını ispat etmektedir. (Sayar, 2002: 100-104) Görüldüğü üzere çeşitli dönemlerde ve toplumlarda intihar, toplum tarafından onay görebilen bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Osmanlı toplumunda ise intihara karşı takınılan olumsuz tutum herkesçe malumdur. İslamiyet'e göre insanın, kendisine emanet olarak verilen bedenine bilerek zarar vermesi şiddetle cezalandırılacaktır. Nitekim müminler, Nisa Suresi 30. ayette "Kim düşmanlık ve zulümle intihar günahını işlerse onu ateşe sokacağız." sözleriyle uyarılmıştır. Din ve devlet gibi kutsal değerler uğruna şehitliği tercih etmeyi konunun dışında tutmak kaydıyla ilahî dinlerin haram saydığı bu eylem, doğal olarak ümmet çağında dinin temsilcisi olan otorite tarafından men edildiği gibi, toplum tarafından da tasvip edilmemiştir. Fakat diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlılarda da intiharla ilgili istisnâî durumlarla karşılaşmak mümkündür. Hatta devletin en üstünde yer alan padişahların bile onurlarını kurtarmak adına intihar yoluna başvurabildiklerini görürüz. Timur'a esir düşmeyi gururuna yediremeyen Yıldırım Bayezid'in; yeniçerilerin ve Yavuz Sultan Selim'in baskılarına dayanamayarak tahtı oğluna bırakmak zorunda kalan II. Bayezid'in ya da Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin hazırladığı fetvada, devlet yönetiminden anlamadığı söylenerek tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in intiharları ya da intihar söylentileri, Osmanlı sultanlarında görülen intihar vakaları arasında yer alır. Söz konusu intiharlar ile yukarıda bahsi geçen Japonların törensel intiharları, esasen "onurunu kurtarma" davranışı olarak değerlendirilebileceği gibi toplum tarafından da yadırganmaz. Hiç şüphesiz bu üç intiharın tarihsel gerçekliği yüzde yüz kesinlik ifade etmemektedir. Söz konusu intiharların bir rivayetten ibaret olması bile Osmanlı sultanının onurunu ayaklar altına aldırılmayacağı, söz konusu durumla karşılaştığında intiharı tercih edeceği düşüncesi, intiharın kimi zaman toplum tarafından olağan sayılabilecek, şerefli bir davranış olarak değerlendirildiğini göstermez mi?

Edebî eserlere gelindiğinde de intihara karşı olumsuz bir tavır takınıldığını görürüz. Zira divan edebiyatı ile onu şekillendiren İslam inanç ve ahlâkının intihara yaklaşımlarının farklı olması beklenemez. Bu nedenle "edeb" verme görevini yüklenen edebî eserlerde intihar, en az rastlanan hadiselerden biridir. Eski kültür ve edebiyatımızda ölümü çağrıştıran Azrâil, Hz. İsa, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin, Circîs, Mansur gibi çeşitli kişiler ve bunlarla ilgili hadiseler bulunmasına rağmen, intihar denildiğinde aklımıza gelen ilk isim Ferhad'dır.¹

¹ Divan şiirinde intihar kelimesine yer verilmemiştir. Ancak, divanlarda nadiren "hançere düşmek" ifadesinin kullanıldığını görürüz. Eskiden hançeri kalbin üzerine dayayarak yere atılmak suretiyle intihar etmeye "hançere düşmek" denmiştir. Divan şairleri, bu telmih ögesini ayın hilal şekliyle, sevgilinin kaşları ve gülün dikenleri ile benzerlik ilgisi içinde değerlendirerek beyitlerinde yer vermişlerdir. Ancak bu kullanım, divan şiirinin bütününe hâkim olan bir temadan ziyade, şiiri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ferhad'ın acıklı aşk hikâyesine ilk defa İran sözlü edebiyat geleneğinde Husrev ve Şirin hikâyesinin bir parçası olarak rastlamaktayız. Yazılı edebiyatta Husrev ü Şirin hikâyesini ilk defa ele alan Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde, Ferhad'a yer verilmediğini görürüz. Hikâyeyi edebî amaçla ele alan ilk eser ise XII. Yüzyılın meşhur İran şairlerinden Hakîm Senâî'dir. Daha sonra Genceli Nizâmî, yazdığı büyük eserle hikâyeyi ölümsüzleştirmiştir. Nizâmî'den yüz yıl kadar sonra Emir Husrev-i Dihlevî eseri kaleme almıştır. Başta Nizâmî olmak üzere bu üç büyük şairin eserlerinden sonra İran edebiyatında söz konusu hikâyeyi otuz bir şairin işlediğini görürüz. Türk edebiyatına ise Kutb'un Nizâmî'den yaptığı tercümeyle giren hikâye, Şeyhî ve Ali Şir Nevâî'nin eserleriyle en güzel örneklerini bulur. Kaynaklara göre, Türk edebiyatında söz konusu hikâyenin, büyük bir çoğunluğunun Nizâmî'den faydalandığını bildiğimiz, yirmi bir şair tarafından işlendiğini görürüz. (Timurtaş, 1997: 481-504; Alpay, 1994: 15-26; Tansel, 1988: 565-566)

Doğu edebiyatında bu ölçüde sevilmiş olan söz konusu hikâyenin yüzyıllar içinde şairlerin elinde yeniden biçimlendiğini görürüz. Fakat konuyu mesnevilerinde işleyen şairler, *Husrev u Şirin*'in yanında *Ferhad u Şirin* ya da *Ferhad-nâme* gibi farklı adlandırmaları tercih etmişlerdir. İran edebiyatında Ârifî, Vahşî, Urfî, Bezmî, Fevkî, Hüseyin Baykara ve Hilâlî söz konusu hikâyeyi, *Ferhad u Şirin* adıyla kaleme almıştır. (Timurtaş, 1961: 73-86) Türk edebiyatında ise Ali Şir Nevâî, Harimî (Şehzade Korkut), Ârif-i Erdebilî, Lâmi'î, Şânî, Ömer Bâkî ve Nâkâm'ın *Ferhad u Şirin* (*Ferhad-nâme*) adını tercih ettiği bilinmektedir. (Timurtaş, 1997: 567-573) Bu tercihte hiç şüphesiz şairlerin söz konusu hikâyeye ve hikâyenin kahramanlarına bakış açısı birinci etken olarak görülmektedir. Gerçekten de yukarıda sıraladığımız şairlerin mesnevilerinde Ferhad birinci kahraman olarak yer almaktadır. Diğer bir deyişle söz konusu mesnevilerde Ferhad, aşk hikâyesinin yalnızca seven değil, aynı zamanda sevilen tarafı olarak karşımıza çıkar. Hikâyede yapılan bu değişiklikte Ârifî ve Nevâî'nin büyük etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Ârifî, eserinde Ferhad'a gerektiği kadar ilgi duymadığı için Nizâmî'yi eleştirmiş ve kendisinin İran'a dışarıdan gelen asil Ferhad'a karşı Husrev'den daha fazla sempati beslediğini ve onun hikâyesini yazmaya karar verdiğini belirtmiştir. Nevâî de Ârifî ile aynı fikirdedir.

zenginleştiren bir benzetme ve telmih ögesidir. Nedim bu telmih unsurunu şiirinde oldukça başarılı olarak kullanan şairlerden biridir (bk. Onay, 1996: 255):

İşte hun oldu dilim gamze-i ayyaşın için
İşte hançerlere düştüm senin ol kaşın için (Nedim)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/2 Winter 2009

Nevâî'ye göre bu efsane, aşkı ve onun ıstırabını terennüm eder. Oysa bu konuyu ele alanlar daima Husrev'den bahsetmişler, eserlerinin merkezine Husrev'in sergüzeştini oturtmuşlardır. Böylece, aşkın dert ve belasından haberdar olmayan Husrev, bu hazîn aşk hikâyesinin kahramanı olmuştur. Nizâmî ve Emir Husrev gibi şairlerin Husrev için nasıl olup da böylesine eşsiz eserler yazdıklarına Nevâî inanamaz. Bu nedenle Nevâî, söz konusu şairlerden ayrılarak bu hikâyenin esas kahramanı olmaya daha çok layık olan Ferhad'ın hikâyesini yazmaya karar verir. (Alpay, 1994: 24-25)

Daha önce belirttiğimiz üzere konuya kaynaklık eden hikâye, Şirin ile Husrev'in kahramanı olduğu bir aşk hikâyesidir. Ferhad'ın bu hikâyedeki rolü ikinci plandadır. Ancak, *Ferhad u Şirin* adlı mesnevilerde Ferhad'ın, Husrev'in yerini aldığını görürüz. Burada ilginç olan Ferhad tipinin Şirin'e beslediği ihtiraslı aşkın, bu uğurda çektiği sıkıntıların ve her şeyden önemlisi acıklı akıbetinin değişmemesidir. Bu amaçla örnek olması bakımından Nizâmî, Emir Husrev, Nevâî, Şeyhî, Ahmed Rızvan, Kutb, Lâmiî ve Celilî'nin mesnevilerinde ve hikâyenin Türk halk edebiyatına akseden varyantında Ferhad'ın ölüm nedeni ve biçimini incelemek konunun anlaşılması için faydalı olacaktır.

Nizâmî'nin mesnevisinde Ferhad'ın dağı delip yolu açmasından korkan Husrev, ona Şirin'in öldüğü haberini ulaştırır. Bu haberin verdiği üzüntü ile Ferhad, kendini kayalara vurarak öldürür. (Alpay, 1994: 30) **Emir Husrev**'de de Ferhad'ın sonu aynen **Nizâmî**'de olduğu gibi biter. (Alpay 1994, 33) **Nevâî**'nin eserinde ise Şirin'in ölüm haberini alan Ferhad, kendini ıstırapla kayalara vurarak öldürür. (Alpay, 1994: 443-459) İlgili bölümde acıklı ve kanlı sahne ayrıntılı olarak anlatılır. Aşağıda yalnızca intihar yöntemi ile ilgili beyitlere yer verilmiştir:

Figân tartıp koparga meyl kıldı

Velî her niçe kim koptı yıkıldı

Ecel yağması aldı cismidin zûr

Yarug âlemni kördi eyle kim kûr

Katık taş üzre talpınmakka tüşti

Süñekler cismide sınımakka tüşti

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Urup taş üzre muhkem her zamân baş
Ki barıp baş u ansız kalgusı taş (b. 4-7)

...

Urupmin nevk ile başıñni taşka
Başıñni başka vü nevküñni başka

(Kazan, 1997: b. 63)

Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn* adlı mesnevisinde ise Şirin'in ölüm haberiyle Ferhad, feryat ederek elinden külüngünü fırlatır ve kendini dağdan atarak intihar eder (Timurtaş, 1963: 184):

Çü Ferhâd ol kelâmı gûş kıldı
Sanasın zehr-i kâtil nûş kıldı

Revân atdı boşanmış bigi bağdan
Külüngin elden ü kendüyi tağdan

Kayadan kara tağ bigi yıkıldı
Dirîğ ü hasret ile âh kıldı

Yüzü urdu yire didi kanı Şîrîn
Bu acılıkda viridi cân-ı şîrîn

(Timurtaş, 1963: b. 4904-4907)

Ahmed Rızvan'ın *Husrev ü Şîrîn*'inde de Nizâmî'nin mesnevisindeki durum değişmez. Ferhad, Şirin'in atından düşüp öldüğü haberini aldığı anda göğsünü taşlarla döver, ağlayıp inler. Kendi kendine söylendikten sonra, eline külüngünü alıp kayaların tepesine çıkar ve oradan kendini uçuruma atıp can verir. (Levend, 1966: 238-239) Nizâmî'nin eserini tercüme eden **Kutb**'da da Ferhad'ın akıbeti değişmez. Şirin'in ölüm haberini alan Ferhad, kendini dağdan aşağı atar:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ukup Ferhâd anî açığ sözini

Bıraktı tag burcından özini

(Hacıeminoğlu, 2000: 339)

Nevâî'nin eserinin tercümesi niteliğindeki **Lâmîî**'nin Ferhad u Şirin'inde ölüm nedeni de yöntemi de diğer örneklerden farklıdır. Zira bu mesnevîde Mihîn Banu'nun Husrev ile anlaştığı, Husrev'in kaleye girdiği ve Şirin'in Husrev'le seviştiği Ferhat'a söylenir. Bu kara haberi alan Ferhad, yanıp yakıldıktan sonra düşüp ölür. (Levend, 1964: 111) Dikkat edilirse **Lâmîî**'nin eserinde Şirin'in ölüm haberi üzerine değil, Husrev'le seviştiği haberi üzerine Ferhat ölür. **Nevâî**'de ise Şirin'in kendini öldürdüğü haberi üzerine Ferhad, kendini kayalara vurarak öldürür. Benzer bir durumu **Celîî**'nin *Husrev ü Şirin*'inde de görmek mümkündür. Kocakarından Şirin'in ölüm haberini alan Ferhad, göğsünü parçalar, Şirin'in hayaline seslenerek dövündükten sonra can verir (Levend, 1965: 122):

İşidüp bu sözi Ferhâd-ı gam-nâk

Yakasın pâre kıldı sînesin çâk

Didi noldı sana iy serv dalı

Ne yel yıkdı seni iy gül nihâli

...

Biraz mâtem tutup Ferhâd-ı ğam-ġîn

Çekûp bir âh virdi cân-ı şîrîn

(Kazan, 1997: b. 1695- 1604)

Türk halk hikayeciliği'nde ise söz konusu hikâyenin *Ferhad ile Şirin* adını aldığını görürüz. Hikâyede Ferhad'ın ölümü şu biçimde gerçekleşir. Kocakarından aldığı haberle Şirin'in öldüğünü sanan Ferhad, külüngünü havaya atarak altına oturur (Boratav, 1978: 197).

Söz konusu hikâyenin farklı varyantlarında yalnızca Ferhad'ın değil, Şirin'in de intihar ettiğini görürüz. Hikâyede intiharın işlevselliğini göstermesi bakımından ilgili eserlerde Şirin'in ölümünü incelemenin yerinde olacağı kanaatindeyim. **Şehnâme**'de Şirin'in

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

akıbetinin de intihar olduğunu görürüz. Söz konusu eserde Şirin, Husrev'in mezarı başında kendini zehirleyerek intihar etmiştir. (Alpay, 1994: 19) **Nizâmî**'nin *Husrev ü Şirin*'inde ise Şirin, Husrev'in kabrinde bir hançerle kendini öldürür. Böylece ona duyduğu büyük sevgisini ispat eder. (Alpay, 1994: 31) **Emir Husrev**'de Şirin, Husrev'i kanlar içinde görünce kendisini onun vurulduğu hançerle öldürür. (Alpay, 1994: 34) **Nevâî**'de ise Şirin, Ferhad'ın cesedinin yanına uzanır ve ruhunu teslim eder (Alpay, 1994: 34). Eserini tamamlamaya ömrü vefa etmeyen **Şeyhî**'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisi ise Husrev'le Şirin'in kavuşmasıyla biter. Husrev ve Şirin'in öldüğü dramatik sahneler konu edilmeden eser biter. (Timurtaş, 1963: 29) Nitekim daha sonra Rûmî, hikâyede eksik kalan Şuriye vakasını Nizâmî'den tercüme etmek suretiyle eseri tamamlar. (Özkan, 2000: 121-137) Faruk Kadri Timurtaş Şeyhî'nin eseri tamamlamaya ömrünün yetmediğini belirtir. Eserdeki eksikliğin “kendisi de hükümdar olan bir hükümdar karısının intiharını şeriata uygun bulmadığı için şairin, bu kısmı yazmadığı” görüşünü kabul edilemez bulur. (Timurtaş, 1963: 29) **Ahmed Rızvan**'da ise Şirin, Husrev'in mezarı başında hançerle canına kıyar. Aşağıda dile getirilen tabloyu görenler ikisini bir arada gömerler:

Ele cârûb alup ol dem nigârîn

Yüridi günbedüñ içine Şîrîn

Çü girdi günbede yâr-ı vefâ-dâr

Görüp halkı kapısın yaptı nâçâr

Şehüñ yolunda virmeye serini

Ele aldı yüridi hançerini

Şehüñ zahmını açup yüzün urdı

Nigârîn de o yire hançer urdı

Yatup şâh ile günbedde uyudu

Şehün zahmın gine kanile yudu (Levend, 1966, 249)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Kutb'un Husrev ü Şirin'inde, Şirin Husrev'in cesedinin bulunduğu künbede gider ve onun ölümüne sebep olan hançerle canına kıyar:

*Çıkardı ilni ışık bağladı berk
Uş andın aldı ilge hançerin terk*

*Açıp şâhniñ yarasin ol tulun ay
Öpüp kıldı anıñ tig ölgüğe rây*

*Niteg kim irdi şâh zahmı anıñ tig
Koyup bağrı töşinga hançer ol big*

*Kirip tâbûtka şâh üstünge tüşti
Kuçaklap berk boynınga yapuştı*

*Şâh endâmın yana kan birle yudı
İkinçi kanka bulgaştı vücûdı*

*Uş andın bir katıg âvâz kıldı
Kim işitip taştın ünin halk bildi*

*Kim uş tin tinge cân cânka ulaştı
Şükr tin emgeki cân renci aştı*

(Hacıeminoğlu, 2000: 449)

Lâmîi' nin *Ferhad u Şirin*'inde Şirin, Ferhad'ın cesedi üzerine kapanarak can verir. (Levend, 1964: 109) **Celîlî'** de ise Şirin, Husrev'in kabri başına gelince Hüsrev'in yüzünü bir kez daha görmek için tabutu açtırır. Sessizce üstüne kapanıp ağladıktan sonra, hançerini göğsüne saplayıp sevgilisinin üstüne yığılır. Her ikisini de aynı kabre gömerler. (Levend, 1965: 127) **Türk halk hikayeciliğinde** ise Şirin, Ferhad'ın cesedinin üzerine kapanır, göğsünden çıkardığı hançerle kendini öldürür (Boratav, 1978: 197)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Yukarıda sıraladığımız tüm eserlerde Ferhad da Şirin de sevdikleri uğruna canlarından vazgeçmişlerdir. Dikkat edilirse eserin adının *Ferhad u Şirin* ya da *Husrev ü Şirin* olması kahramanların akıbetini değiştirmemektedir. Bu durum, ortaya ilginç bir sonuç çıkarmaktadır. Şeyhî'nin yarım kalan eseri istisna sayılırsa konuyu işleyen tüm eserlerde kahramanların sonu intihar olmaktadır. Hiç şüphesiz belirli bir gelenekten gelen bu hikâyeye, şairlerin elinde çeşitli değişikliklere uğramakla birlikte konuyu ele alan mesnevilerin hiçbirinde Ferhad ve Şirin'in akıbeti değişmemiştir. Hele ki Ferhad, tüm eserlerde Şirin'in acısıyla ıstırap içinde intihar ederek can vermiştir. Acılar içinde gerçekleşen bu intiharların ortak noktası, âşık olan kahramanlar tarafından gerçekleştirilmesidir. Gerçek aşkı Ferhad'ın yaşadığını düşünen ve eserlerinin merkezine Ferhad'ı oturtan Ârifi-Nevâî yolunu takip eden eserlerde bile durum değişmez. Bu tercih oldukça önemlidir. Zira Ferhad'ı eserin merkezine alan mesnevilerde hikâyenin büyük değişikliklere uğradığını görüyoruz. Nizâmî takipçisi eserlerde hikâyenin birkaç bölümünde yer alan ve Husrev'le Şirin arasındaki aşk oyunlarına renk katan sıradan bir tipin şairlerin elinde giderek yükseldiğini, Husrev'in tamamen ikinci plana atılıp, âşıklar arasına girmeye çalışan karaçalıdan farksız bir hale getirildiğini söylersek sanırım durum daha iyi anlaşılır. Bahsi geçen iki grup mesnevîde konunun akışıyla ilgili çok sayıda olay farklılık arz etse de Ferhad ve Şirin'in akıbetinin değişmediğini, değiştirilmediğini görürüz. Ferhad'ın karşılıksız, gerçek, özetle "ölümüne" aşkını benimseyen şairler, söz konusu ikinci grup mesnevîlerde dahi Ferhad'ın ve tabii ki Şirin'in akıbetini değiştirmeyi tercih etmemişlerdir. Bu da hikâyelerde intiharın işlevsel olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durum divan şairinin aşktan ve âşıktan beklentisiyle ilgilidir.

Daha önce belirttiğimiz üzere, sözlü gelenek bir tarafa bırakılırsa, konuyu ilk defa ele alan Şehnâme'de Ferhad'a yer verilmediği görülür, burada çizilen Şirin tipi ise Husrev uğruna her şeyi göze alan âşıktan başka bir şey değildir. Nitekim Husrev'in ölümü üzerine Şirin de kendisini zehirleyerek intihar etmiştir. Bu durum, intihar yöntemi değişmek şartıyla, yukarıda sıraladığımız tüm Husrev ü Şirin adlı mesnevîlerde de değişmez. Şehnâme-Nizâmî ekolü olarak tasnif edebileceğimiz bu grupta başkahraman olan Husrev, seven ancak daha çok sevilen erkeği temsil eder. Şirin, sevdiği erkeğin ölümü ile yaşama dair tüm beklentilerini yitiren ve ihtirasla seven kadını temsil eder. Ferhad'ın başkahraman olarak ele alındığı Arifi-Nevâî ekolünde de durum değişmez. Söz konusu mesnevîlerde Şirin yine yaşamını adadığı Ferhad ölünce, hiçbir beklentisi kalmayan kadın tipi olarak çizilir. Bu durum eşleri ölen Hindû satilerini hatırlatır. Zira

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

her iki grup mesnevîde de Şirin'in hikâyedeki konumunu “kendini adama” özelliği belirler. Aynı durum Ferhad için de geçerlidir. Ferhad birinci kahraman olsun ya da olmasın tüm mesnevîlerde aşkı için her şeyi göze alabilen, ölümüne seven âşığı temsil eder.

Ferhad, Nizâmî ekolünde Şirin'i görmeden sevmeğe başlar. Onun aşkı Husrev'in aşkına tamamen zıttır. Sevdiği zaman bütün iradesini, kendisini tamamıyla sevgilisine teslim eder, hiçbir mükâfat kabul etmez, kendisi için hiçbir şey istemez. Aşkın ıstıraplı ve yakıcı oluşu onun için bir mükâfattır. (Bertels, 1957: 126). Ârifî-Nevâî grubu Ferhad u Şirin mesnevîleri'nde Ferhad'ın sosyal konumu yükselse de Şirin'e beslediği aşkın şiddetinin ve bu uğurda yaşadıklarının değişmediğini görürüz.

Nevâî'nin eserinde Ferhad'ın başından geçen olağanüstü serüvenler, ikinci bölümde anlatacağı belli bir aşk anlayışının sembolik anlatımıyla ilgilidir. Doğuştan aşk ve ıstırapı birlikte getiren Ferhad'ı, ne öğrendiği bilimler ve sanatlar ne de iyi bir asker olma yatıştırır. O, bir sırrı çözmek isteğiyle bilimin ve aklın ötesine geçmek ister. Bu yüzden başından garip serüvenler geçer. Özellikle Sokrat ve Süheyla hakîmin konuşmaları eserin sonunda Ferhad için hazırlanan trajik sonu haber verir. İşte bu yüzden bütün bu garip serüvenler, onu Şirin'e doğru götürmek olan belli bir amaca doğru akar. Ferhad'ın Şirin'le içtiği şarap, sembolik olarak, onu fenafillâh noktasına ulaştırır. Artık Ferhad'ın madde olarak yaşaması gerekli değildir. Ferhad'ın ölümünü hazırlayan Husrev, işte bu noktada ortaya çıkar (Alpay, 1970: 161) Ancak, Ferhad için hazırlanan akıbetin intiharlı bir ölüm olması ilgi çekicidir. Tıpkı diğer şairler gibi Nevâî de Ferhad'ın aşkının şiddetini intihar gibi trajik bir hadiseyle güçlendirmek istemiştir. Ferhad'ın kanlar içinde kaldığı, acılar içinde can verdiği ölüm sahnesinin okuyucunun yüreğini sızlattığı âşikârdır. Şairin ve elbette ki okuyucunun edebî metinlerdeki âşıktan beklentisi kendini adamışlığın en uç noktası olan ölümüne sevdadır. İster hakikî aşkı isterse mecazi aşkı ele alsın divan şiirinin aşk anlayışı da bunu gerektirmektedir.

Divan şiirinde aşk, yakıcı, yok edicidir; âşık bunu bilir ama yine de kendisini aşkın yakıcı cezbesinden kurtaramaz, hatta kurtarmak istemez. Aşk yolunda gördüğü her türlü cefa ve eziyet onun için sevinç kaynağıdır. Çünkü sevgiliye ulaşmak, onun yolunda ilerlerken bedeni yok etmekle mümkündür, yani sonucu çok önceden bilinen bir haldir. Aşkın gönlünde tecelli eden bu duygu onu ölüme götürür. Yani daha aşkın başında sevilen uğruna can vermek, candan vazgeçmek gerekir. Âşık, kendini sevgilinin zulüm ve kahrına bir kurban, onun öldürücü elinde bir şehit olarak tasavvur eder, kendi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

ölümünden, hatta mezarından söz eder. (Kalpaklı, 1999: 454; Pala, 1995: 54; Eraydın vd., 1977: 202-203; Akün, 1994: 415-416).

Gerçekten de şairlerin divanları incelendiğinde âşığın sevgili uğruna canından geçtiğine dair çok sayıda beyit bulmak mümkündür. Âşık, sevgilisine hayatını adanmış, onun uğruna her şeyden, hatta varlığından bile vazgeçmiştir. Gerçek âşıklık iddiasında bulunan şairler de kendilerini Mecnun ve Ferhad gibi efsaneleşmiş kahramanlarla mukayese etme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu beyitlerde kimi zaman kendilerini onlara denk saymışlar, kimi zaman da onlardan üstün görmüşlerdir. Divanlarda konuyla ilgili çok sayıda örnek bulmak mümkündür²:

Yazaldan Çâkerî 'ıškuñ kitâbın
Okinmaz kıssa-i Şîrin ü Ferhâd (Çâkerî)
(Aynur, 1999, g. 7)

Ferhad ile Mecnûn rakamın çekdi ki üstâd
Yazdı beni ser-defter-i uşşâkda sâlis (Nigârî)
(Bilgin, 2004: g. 94)

Kıssa-i Ferhâd u Şîrîn'den usandı ehl-i aşk
Añulan şimdi benem ol husrev-i hûbân ile (A.Hâletî)
(Kaya, 1996: g. 761)

Göreydi Bîsütûn-ı gamda kâr-ı tîşemizi Ferhâd
Dir idi bârekallah âferîn üstâd hoş geldin (Nâmî)
(Yenikale, 2002: g. 252)

² Divanlarda intiharla ilgili bazı beyit örnekleri için sayfa numarasına yer verilmeyen "Metin Bankası Projesi"nden yararlanılmıştır. Yazımızda biçimsel tutarlılık sağlamak adına tüm örnek beyitlerde sayfa numarası yerine şiir numaraları verilmiştir. (g.: gazel, mk.: mukata'at, kt.: kıt'a)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Aşk-ı Ferhâd ile Mecnûnu n'ola yâd eylesem

Kim biri şeyhim azîzim biri üstâdım benim (*Hayâlî*)

(*Tarlan, 1992, g. 274*)

Gerçek âşıklık konusunda üstad olarak görülen, örnek alınarak seviyesine ulaşılmak istenen Ferhad ve Mecnun, divan şairlerinin dilinden hiç düşürmedikleri birer kıyas haddidir. Her iki kahraman arasındaki en belirgin ortak nokta, elbette ki aşkları ve sevdikleri uğruna çektikleri sıkıntılardır. Ancak, Mecnun daha ziyade aşk uğruna deli divane olması ile; Ferhad ise sevdiği uğruna her şeyi, hatta ölümü dahi göze alması ile bilinir. Görüldüğü üzere her kahraman, çağrışımlarla beraberinde taşıdığı hikâyelerini beyitlere aktarmış, divan şiirinin aşk anlayışının oluşumunda ve gelişiminde birer etken olmuştur. Söz konusu kişiler arasında Ferhad'ın konumuz açısından bambaşka bir yeri vardır. Zira divan şairleri klasik şiirin aşk estetiğinin temelini teşkil eden ıstırap ve acıyı dile getirdiklerinde konuyla ilgili çeşitli kişi ve telmih unsurlarından yararlanırken; âşığın ölümünden, daha doğrusu ölümüne sevdasından söz ederken Ferhad'ı ve Ferhad'la ilgili telmih unsurlarını kullanmayı tercih etmişlerdir.

Kaynaklarda Ferhad'la ilgili bilgiler verilirken divan şiirinde, konuya kaynaklık eden hikâyelerden kesitler verildiği; Ferhad'ın sevgilisine kavuşmak için zorlu, gerçekleşmesi güç işleri göze alan, fakat aşkının derin ıstırapı içinde sevdiğine kavuşmadan ölen âşığı sembolize etmesi; gerçek âşığı temsil etmesi gibi unsurların kullanıldığı belirtilir. (Onay, 1996: 232; Pala, 1995: 186; Kurnaz, 1995: 383). Söz konusu telmih unsurları içinde Ferhad'ın ölümü ve daha da önemlisi intiharının oldukça önemli bir yekûn tuttuğunu belirtmek isteriz.

Divan şairleri, gerçek âşıklık iddiasında bulunurken, gerçek âşıklığın temel şartı olan ölüm konusunu da dile getirmişlerdir. Ancak, divan şiirindeki âşık tipinin, ölümü bilerek tercih ettikleri düşünüldüğünde, ölümle ilgili beyitlerin birinci muhatabının neden Ferhad olduğu daha iyi anlaşılır. Hakikatten divanlarda başta “cân vermek” olmak üzere, “cân-ı şirini vermek, cânını revân etmek, cânını fedâ etmek, ser vermek, serini vermek, cânını kurbân etmek, cânını nisâr etmek, kıymak, varlık dağıtım delmek, terk-i cân etmek, terk-i cân-ı şirin etmek, cân metâ'ını terk etmek, cân yedirmek, ölmek, kendini öldürmek, kendü kendüyü öldürmek, kendü kendüyü depelemek” gibi pek çok ifadenin kullanıldığını görürüz. Bu ifadelerin geçtiği beyitlerin ortak noktası ise Ferhad'dır. Diğer bir deyişle şairler, sevgili için ölümü, yani intiharı tercih ettiklerini belirttikleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

beyitlerde, Ferhad'ın intiharına telmihte bulunmuşlardır. Söz konusu telmih unsurlarını, dolaylı ve doğrudan nedenlere bağlı intiharlar olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür.

Bu noktada Durkheim'ın yaptığı intihar tanımının hatırlatılmasının faydalı olacağı kanaatindeyim: “Kurbanın kendisi tarafından yapılmış olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüme intihar denir.” Dolaylı olarak adlandırdığımız telmih unsurlarında söz konusu edilen, Ferhad gibi sevgili uğruna ölmek; “şirin” sözcüğüyle kelime oyununa müsait olması nedeniyle, başta dudaklar olmak üzere sevgilinin güzellik unsurları için canından vazgeçmek ya da aşk acısıyla cân vermektir. Bu örneklerde intihara konu olan yön, âşığın sonucunu bilerek aşk yoluna girmesi ve sevgilinin çeşitli nedenlerle kendisini öldürmesine göz yummasıdır. Yalnızca bu örnekler bile divan şiirinin aşk anlayışında ölümün, sevgiliden kaynaklansa bile ecele değil, âşığın seçimiyle gerçekleştiğini yani tanımlamaya uygun bir intihar olduğunu gösterir. Kısacası Ferhad konu edilsin ya da edilmesin divan şiirinde âşığın ölümü tamamen intihardır. Bu nedenle her âşık, az ya da çok Ferhad'dır, daha da önemlisi Ferhad olmaya çalışır. Zira divan edebiyatının aşk anlayışı bunu gerektirir.

Konuyla ilgili doğrudan telmihlerde ise Ferhad'dan âşıklara sirayet eden intihâr psikolojisi, daha belirgin biçimde gözlemlenir. Bu amaçla tarama yaptığımız çok sayıda divanda gerçek âşığı temsil eden Ferhad'ın intiharının en çok işlenen konu olduğunu gördük. Öyle ki hikâyede geçen olaylara yapılan telmihlerle şairlerin kendilerini Ferhad'la mukayesesi bir yana bırakılırsa beyitlerin büyük bir çoğunluğu Ferhad'ın intiharını ele alır. Ferhad'ın intiharı ile ilgili beyitleri tasnif ettiğimizde şairlerin “âşığın sevgili uğruna isteyerek can vermesi” ve “intihar” dışında “mezar, matem ve intihar biçimi” gibi konuları işlediğini söyleyebiliriz.

Mezarla ilgili beyitler, genellikle “Bîsütûn, kûh, türbe, lâle ve gül” gibi sözcükler etrafında şekillenir. Ferhad'ın ruhu adeta intihar ettiği Bisütûn Dağına sinmiş, Bisütûn Ferhad'ın mezarı olmuştur. Bu nedenle kim Bisütûn'da Şirin'in adını anarsa Ferhad'ın toprağının her zerresi feryat figân eder:

Hâkinin her zerresi Ferhâd'ın eylermiş figân

Bisütûn'da bir kişi çağırırsa Şîrîn adını (*Hayâlî*)

(**Tarlan, 1992: g. 75**)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ferhad yaşarken olduğu gibi ölümünden sonra da aşk dinini telkin etmeyi sürdürür. Onun mezarının taşı bile Ferhad'ın başı ucunda oturup hal diliyle aşk dinini telkin eder:

Zebân-ı hâl ile talkîn-i dîn-ı 'aşk ider dâim

Oturup başı ucunda mezârı taşı Ferhâd' uñ (Sun'î)

(Yakar, 2002: g. 94)

Bu nedenle âşıklar türbe gibi saygı gösterdikleri üstadları Ferhad'ın mezarını ziyaret ederler, onun mezar taşının levhasından aşk ilminin dersini okurlar:

Aluruz dâ'im varup levh-i mezârından sebâk

Fen-i 'aşk içre biziim Ferhâd'dır üstâdımız (A.Hâletî)

(Kaya, 1996: g. 335)

Âşıklar sevgilinin şirin dudaklarından ayrı düşüp öldüklerinde Ferhad'ın ruhunun bir an için olsun mezarlarından uzak kalmasını istemezler:

Cân virürsem la'l-i şîrînuñden ayru husrevâ

Rûh-ı Ferhâd olmaya bir dem mezârumdan cüdâ (Sun'î)

(Yakar, 2002: g. 4)

Beyitlerde Ferhad'ın kanlar içindeki cesedi, genellikle lâle ile özdeşleştirilmiş, onun mezarı olan Bîsütûn'da çıktığına inanılan lâleler, çeşitli benzetme ve hayallere konu olmuştur. Sözelimi şairlerin muhayyilesinde Bîsütûn Dağındaki lâle, Ferhâd'ın kanlar içtiği kadeh olarak şekillenmiştir:

Kûhsâr-ı Bîsütûn'da görüp lâle sandugun

Ferhâd kanlar içdügi hûnîn piyâledir (Emrî)

(Saraç, 2002: g. 80)

Lâle, Ferhad'ın kanlı ölümüyle o derece özdeşleşmiştir ki şairler, Bîsütûn lâlesinden söz eder olmuşlar, laleyi Ferhad'ın dünyadaki gözü olarak görmüşlerdir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Bîsütûn lâlesin görsen nazar Ferhâd'adır
Mürde-i aşkı ölü sanma gözü dünyâdadır (Hayâlî)
(Tarlan, 1992: g. 36)

Kimi şairler kanlar içinde kalan Ferhâd'ın cesedini, Bîsütun lâlelerinin Ferhad'ın kanını çanak çanak içmesiyle özdeşleştirir:

Ferhâd Bîsütûn'da ne eksiklik etti kim
Her lâle kanını içer çanak çanak (Hayâlî)
(Tarlan, 1992: g. 230)

Emrî ise kırmızı lâleyi, Ferhad'ın kanlı tîşesi olarak hayal eder:

Görenler Bîsütûnda nâ-şüküfte lâle-i sürhü
Didiler tîşe-i Ferhâddur üstinde var kanı (Emrî)
(Saraç, 2002: g. 528)

Divanlarda Ferhad'ın ölümü ile ilgili beyitler içinde diğer bir grup ise matem üzerinedir. Gerçekten de çok sayıda beyitte Bîsütûn Dağının Ferhad'ın yasını tuttuğuna dair hayallere yer verilir. Kimi zaman dağın tepesindeki bulutlar, kimi zaman lâleler, kimi zaman da kara taşlar şairlere malzeme olur. Divan şairi, âşığın yalnız olmadığını zira Bîsütûn'un Ferhad için siyah bulutlara sarınıp karalara büründüğünü söyler:

Âşıkî bîkes sanıp öldürme kim Ferhâd için
Bîsütûn dahi giyer ebr-i siyâhdan karalar (Hayâlî)
(Tarlan, 1992: g. 160)

Bîsütun kimi zaman Ferhad'ın matemini için siyah kayalarla karalara bürünürken kimi zaman da gözyaşı selleri akıtır:

Bu kadar sengîn-dil iken mâtem-i Ferhâd için
Bîsütûn giydi siyeh hârâ içine taşına (Hayâlî)
(Tarlan, 1992: g. 38)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Mâtemin eler Hayâlî Bîsütûn Ferhâdmîñ

Akıdıp seylâblar her kûhsârın giryesi (Hayâlî)

(Tarlan, 1992: g. 30)

Felek Ferhad'a kıydığı için Bîsütûn dağı, eteğini taşlarla doldurup dövünür:

Beni öldürmeğe Ferhâd'a felek kıyduguna

Döğünür tolduruben taş ile taglar etegin (Necâtî)

(Aylar, tarihsiz: g. 740)

Ferhad'ın intihar biçimi, söz konusu beyitler içinde oldukça önemli bir yer teşkil eder. Zira söz konusu beyitler *Husrev ü Şirin* mesnevisinin divan şiirine ne şekilde yansıdığını gösterirken konunun "intihar" açısından ele alındığını tartışma götürmez biçimde gözler önüne serer. Yine intihar biçimi ile ilgili beyitler âşıkların intihar psikolojisini göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu beyitlerde Ferhad'ın intiharıyla birlikte ısrarla üzerinde durulan konu, onun gamlı oluşu ve gerçek âşığı temsil etmesidir. Şairlerin, Ferhad'ın intihar biçimini ele aldığı beyitler iki grupta toplanmaktadır. İlk grupta yer alan beyitlerde Ferhad'ın intiharı tamamen hikâyenin bir hâdisesini aktarmakta, ikinci grup beyitler ise aşkın ve âşıklığın kurallarını vurgulamak için telmih unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu tür beyitler, şairlerin hayal güçlerini gösteren çeşitli mecazlara konu olur. Örneğin aşağıdaki beyitte şair hiçbir mesaj vermeye çalışmadan tamamen hikâyeye gönderme yapar. Ferhad'ın başına külüngünü vurması, menekşeyi tacına sokması olarak hayal edilmiştir:

Bir gonca benefşe koparup tâcına sokmuş

Taglarda külüng atduğı dem başına Ferhâd (Bâkî)

(Küçük, 1994, g. 35)

Aşağıdaki beyit söz konusu hikâyenin intihar sahnesini estetik bir biçimde dile getirmektedir. Şaire göre Bîsütûn Dağı, Ferhad'ın kazmasının ucundan feryat ederken kader, Ferhad'ın başının tepesinde mucizesini göstermiştir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Mucizâtı kazâ kûh-ı serinde itdi Ferhâd'un
İderken Bîsütûn ser-tîşe-i Ferhâd'dan feryâd (Ü. Sırrî)
(Kazan, 2003: g. 9)

Şeyhülislam Yahya da “Ferhad, kazmasının Bîsütun’a neler yaptığını ancak başına dokununca anladı” derken hikâyenin intihar sahnesinden bir kesit sunar:

Başına tokınmayınca bilmedi Ferhâd'ı gör
Bîsütûn'a neyledi ol bî-nevânuûn tîşesi (Ş.Yahya)
(Kavruk, 2001: g. 358)

Sun'î de aynı konuyu herhangi bir mesaj kaygısı duymadan tamamen telmih unsuru olarak kullanır. Her işi kazmasıyla olan Ferhad, sonunda işini başa iletmiştir:

‘İşk-ı Şîrîn’de tîşeyle idi her kârı
İşini başa iletirdi görünüz Ferhâdı (Sun'î)
(Yakar, 2002: g. 176)

Aşağıdaki beyitte şair, “aşk şehrinin köşkünü neden taş ile yaptın diyerek gam sultanı, kazmasını alıp Ferhad’ın başına vurmuştur” diyerek Ferhad’ın intiharının yanında “gam” üzerinde de durur:

Niçün taş ile yapduñ diye kasrın ‘ışk-âbâduñ
Şeh-i gam tîşesin aldı başına urdu Ferhâduñ (Emrî)
(Saraç, 2002: Mk, 271)

Emrî’nin aşağıdaki beytinde ise yeni ay ve şafak kızılığ, Ferhad’ın intiharı ile ilgili estetik bir hayale konu olur. Şairin muhayyilesinde, görünen yeni ay değil; şafaktaki kızılık felek Ferhadı’nın kazmasını başına vurması sonucu etrafa yayılan kandır:

Mâh-ı nev sanma şafakda tîşesin Ferhâd-ı çarh
Başına urdu çıkup etrâfına yayıldı kan (Emrî)
(Saraç, 2002: Mk, 371)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Sakıb Mustafa Dede'nin aşağıdaki beytinde ise intihar sahnesinden hareketle, "Bîsütûn'un aşk yolunda taş bile olamayacağı; asıl, kazma işinin Ferhad'ın başına bela olduğu" kelime oyunları ile ifade edilir:

Bîsütûn olmaz idi seng-i reh-i 'ışk velî

Pîşe-i tîşe belâ oldı ser-i Ferhâd'a (Sakıb Dede)

(Arı, 1994: g. 152)

Dikkat edilirse yukarıda sıraladığımız örneklerin tamamında Ferhad'ın intihar sahnesi, ya edebî malzeme olarak benzetme ve hayallere konu olmuş ya da söz konusu hadisenin aktarılması yoluyla hikâyeye telmihte bulunmuştur. İkinci grup beyitlerde ise şairler, intihar yöntemiyle birlikte aşkla ilgili çeşitli değerlendirmelere yer vermişlerdir. Söz konusu beyitler, Ferhad'ın intiharının divan şiiri aşk anlayışına ne ölçüde etki ettiğini açıkça göstermesi bakımından son derece önemlidir. Divan şairlerinin nazarında gerçek âşığın sembolü olan Ferhad, aşkı uğruna ölümü tercih etmesi özelliğiyle divan şiirinin aşk anlayışının oluşumunda ve gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Pek çok şairin belirttiği üzere onu âşıkların serdarı yapan intihar etmesidir. Örneğin Neylî, bela dağında aşk kazmasına başını verdiği için Ferhad'ın âşıkların serveri olduğunu dile getirir:

Serin virmekle kuhsâr-ı belâda tîşe-i 'ışka

Mahabbet ehline Ferhâd anuñ çün server olmuşdur (Neylî)

(Kılıç, 2004: g. 44)

Bâkî ise Şirin'in gamıyla ölüm kazmasına başını tuttuğu için aşk ehli içinde Ferhad'ın serdar olduğunu vurgular:

Tutdı başın tîşe-i merge gam-ı Şirin ile

Ehl-i 'aşk içre anuñ çün Kuh-ken serdârdur (Bâkî)

(Küçük, 1994, g. 110)

Aşk belasının namını çekmemek için, Ferhad gibi âşık olanlar kendilerini öldürürler:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ferhâd gibi âşık olanlar kendin öldürür
İtmez keşîde nâm-ı belâ-yı muhabbeti (A.Hâletî)
(Kaya, 1996: g. 811)

Zaten âşıkların güçleri yalnızca kendilerine yeter. Bu nedenle gam dağında Ferhad'ın kendisini tepelemesine şaşırılmamalıdır:

Güci kendüye yeter 'âşık-ı ser-bâzlaruñ
Kûh-ı gamda n'ola kendin depelerse Ferhâd (A.Hâletî)
(Kaya, 1996: g. 123)

Âşıklar, "şirin" sevgilinin dudaklarının arzusıyla can vermek isterler, zira her Şirin'e bir Ferhad lazımdır:

Leb-i la'lin temennâsında cân virmek diler gönüm
Ki Şîrindir her Şîrine bir Ferhâd lâzımdır (Nigârî)
(Bilgin, 2004: kt., 739)

Ferhad olabilmeyenin şartı ise sevgilinin aşkıyla şirin candan vazgeçmektir:

Yoluñda virmez isem cân-ı şîrîn
Degülven husrevâ 'ışkuñda Ferhâd (Revânî)
(Kalpaklı, tarihsiz: g. 46)

Zira âşıklığın şartı budur. Nasıl ki Ferhad ölmeden Şirin onun adını anmadıysa âşıklar da ölmeden sevgilinin adlarını anmayacağını bilirler:

Hüsrevâ ölmezsem añmazsın gamuñdan n'oldugum
Ölmeyince añmadı Şîrîn dahı Ferhâdını (Fasîhî)
(Alpaydın, tarihsiz: 1061)

Konuyla ilgili örnek beyitleri çoğaltmak mümkündür. Gerçekten de divan şairleri Ferhad'ı ve onun sevgilisi uğruna can verişini her fırsatta konu etmişler, Ferhad'ı gerçek âşıklığın sembolü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

olarak görmüşlerdir. Gerçek âşıklık iddiasında birinci kıyas haddi olan Ferhad, sevgili uğruna can verme konusunda da şairlerin zirvesine oturmuştur. Ferhad ve sevgili uğruna canından vazgeçme o derece kanıksanmıştır ki zaman içinde şairlerin Ferhad'la kendilerini kıyaslama yoluna gittikleri görülür. Sözelimi Nigârî, aşağıdaki beytinde “kimdir ben gibi Ferhad?” diye sorarken, aslında kendisi gibi ölümüne seven âşığın bulunmadığını söylemek ister. Şairin mübaşir, cellâd istememesi ve تنها geleceğini söylemesi söz konusu can verişin, intihar olduğunu açıkça gösterir:

Kimdir ey şîrînim ben gibi Ferhâd
Cân virsün 'aşkında itmesün feryâd
Gelmesiün mübâşir gelmesiün cellâd
İzdihâm olmasun tenhâ gelürem (Nigârî)
(Bilgin, 2004: mk., 839)

Görüldüğü üzere Ferhad, öncelikle sevgili uğruna intihar etmesi nedeniyle gerçek âşıklığın sembolü olmuş; şairlerin başlıca kıyas hadlerinden biri haline gelmiştir. Eski şiirde aşk ve ölüm o derece iç içe geçmiştir ki şairler, her fırsatta kendilerini Ferhad'la kıyaslamışlar; hatta zaman içinde kendilerini ondan üstün görmüşlerdir. Sonuçta ortaya “Sevdiği uğruna canından geçen, intihar eden Ferhad gerçek âşıktır. Gerçek âşık olabilmek için Ferhad gibi can vermek gerekir.” şeklinde bir düşünce çıkmıştır. Bu düşünce yüzyıllar içinde işlenerek divan şiirinin genel-geçeri haline gelmiştir. Artık divan şairi için Ferhad konu edilsin ya da edilmesin sevgili uğruna can vermek, aşk anlayışının temelini teşkil etmiştir. Bu nedenle divan şiirinde âşık için sevmek, ölmekle başlar. Hiç şüphesiz Ferhâd'ın gerçek aşkı ve intiharı, divan şiirinin aşk anlayışında ölümüne sevdanın yer etmesinde birinci neden olarak yerini alır. Böylece divan şiirinde sevgili uğruna ölmek, kutsanan bir davranış olarak kabul görür. Ayrıca yaptığımız tarama sonucunda Ferhad'ın intiharı ile ilgili oldukça ilginç bir noktayı daha tespit ettik. Daha önce belirttiğimiz üzere *Husrev ü Şirin* ve *Ferhad u Şirin* adlı mesnevilerde Ferhad'ın ölümü ya kendini taştan taşa vurarak, ya da uçurumdan atlayarak gerçekleşmiştir. Yalnızca hikâyenin halk edebiyatına yansıyan varyantında Ferhad, külüngünü başına vurmak suretiyle intihar etmiştir. Konuyla ilgili yaptığımız taramada divan şairlerinin tamamının divanlarında Ferhad'ın intiharının “külüngü başına vurmak” suretiyle gerçekleştiğini dile getirmeleri son derece ilginçtir. Farklı şairlerin konuyla ilgili onlarca beyitte, hikâyenin klasik

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

mesnevî geleneğindeki şekli yerine halk hikâyeciliğindeki şeklini tercih etmesi dikkate şayan bir durumdur.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk (1994). “Divan Edebiyatı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 389-427.
- ALPAY, Gönül Tekin (1989). “Ali Şir Nevâî'nin Ferhad u Şirin Mesnevisi Üzerindeki Etkileri” TDAY Belleten 1970, Ankara: s. 155-167.
- (1994). Ali Şir Nevâyî-Ferhâd u Şîrîn, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALPAYDIN, Bilal (tarihsiz). Edirneli Nazmî'nin Mecmu'atü'n-Nezâir'inden Bir Bölüm, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (<http://groups.yahoo.com/metinbankası>).
- ARI, Ahmet (1994). Sakıp Mustafa Dede: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvân'ının Tenkitli Metni, Konya: Selçuk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi (<http://groups.yahoo.com/metinbankası>).
- AYLAR, Selçuk (tarihsiz). Edirneli Nazmî'nin Mecmu'atü'n-Nezâir'inden Bir Bölüm, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

-
- Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (<http://groups.yahoo.com/metinbankası>)
- AYNUR, Hatice (1999). 15. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Dîvânı Çâkerî, İstanbul.
- BAVİK, Berrin (tarihsiz). Edirneli Nazmî'nin Mecmu'atü'ne-
nezâir'inden Bir Bölüm, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BERTELS, E.E. (1988). "Ali Şir Nevâî'nin Ferhad u Şirin'i", (çev.:
Rasime Uygun) TDAY Belleten 1957, Ankara: s. 115-130.
- BİLGİN, Azmi (2004). Nigârî Dîvânı, İstanbul: (<http://groups.yahoo.com/metinbankası>)
- BORATAV, Pertev Naili (1979). "Ferhad", Türk Dili ve Edebiyatı
Ansiklopedisi, C.3, İstanbul: Dergah Yayınları, s. 196-197.
- DURKHEIM, Emile (2002). İntihar, (çev.: Özer Ozankaya), İstanbul:
Cem Yayınevi.
- ERAYDIN, Selçuk; Mehmet Aksoy, Mustafa Kutlu (1977). "aşk".
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. İstanbul: Dergah
Yayınları, s. 202-203.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2000). Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve
Dil Hususiyetleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HORATA, Osman (1990). Cemâlî, Hümâ vü Hümâyûn (Gülşen-i
Uşşâk): İnceleme, Tenkitli Metin, Ankara: Hacettepe
Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi (<http://groups.yahoo.com/metinbankası>)
- KALPAKLI, Mehmet (1999). "Divan Şiirinde Aşk", Osmanlı Divan
Şiiri Üzerine Metinler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
s. 454-455.
- (tarihsiz) Revânî Divanı (<http://groups.yahoo.com/metinbankası>)
- KAVRUK, Hasan (2001). Şeyhülislâm Yahyâ Divânı, Ankara: MEB
Yayınları.
- KAYA, Bayram Ali (1996). Azmîzâde Haletî: Hayatı, Edebî Kişiliği
ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, Edirne: Trakya Üniversitesi
Basılmamış Doktora Tezi.
- KAZAN, Şevkiye (1997). Hamîdî-zâde Celîlî: hayatı, Eserleri, Edebî
Kişiliği ve Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi, İnceleme-Tenkidli

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

- Metni, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- (2003). Üsküdarlı Sırrı: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı, Tenkitli Metin-İnceleme. Ankara: Gazi Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.
- KILIÇ, Atabey (2004) Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî Edebî Kişiliği ve Divanı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (1995). “Ferhad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 383.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). Bâkî Dîvânı (tenkitli basım), Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- LEVEND, Agah Sırrı (1989a). “Lâmî'nin Ferhad u Şirin'i.” TDAY Belleten 1964, Ankara: s. 85-112.
- (1989b). “Celîlî'nin Husrev ü Şirin'i”. TDAY Belleten 1965, Ankara: s. 122-147.
- (1989c). “Ahmed Rızvan'ın Husrev ü Şirin'i”. TDAY Belleten 1966, Ankara: s. 215-258.
- Meydan Larousse (1980). C. 6, İstanbul: Meydan Yayınevi.
- ONAY, Ahmet Talât (1996). “Ferhâd-Şîrîn”, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Ankara: MEB Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumî'nin Şirin ü Perviz'i”, Kütahyalı Şairler Sempozyumu I, Kütahya: s. 121-137.
- PALA, İskender (1995). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş Makaleler (*hızl*: Mustafa Özkan) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 481-504.
- SARAÇ, Yekta (2002). Emrî Divanı, İstanbul: Eren Yayınları.
- SAYAR, Kemal (2002). “İntihar ve İnanç Sistemleri”, Yeni Symposium, C. 40. Türkiye Psikiyatri Derneği 6. Bahar Sempozyumu, Antalya, s.100-104.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1988). “Ferhad ile Şirin”. MEB İslam Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul: MEB yayınları, s.565-566.
- TARLAN, Ali Nihad (1992). Hayâlî Bey Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

-
- TİMURTAŞ, Faruk K (1963) Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'i (inceleme-
metin), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- YAKAR, Halil İbrahim (2002). Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve Tahlili,
İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.
- YENİKALE, Ahmet (2002). Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi,
İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.